

ЗВ'ЯЗОК ТЕРМІНА І ПОНЯТТЯ (на матеріалі транспортної термінологічної мегасистеми)

У статті досліджено зв'язок термінологічної одиниці і поняття, зокрема подано різні наукові позиції щодо дефінування понять наукової та виробничої діяльності. На відміну від звичайного слова, що виконує або номінативну, або дефінітивну функцію, термін не тільки називає, а ще і логічно, вичерпно й точно – через дефініцію – визначає поняття, дає багатогранну, об'ємну, але разом з тим і лаконічну характеристику предмета чи явища. При цьому важливо, щоб семантичне поле терміна було односпрямованим, тобто мало тільки одне значення, що є необхідним для термінологічної системи будь-якої науки.

Ключові слова: термін, дефініція, поняття, термінологічна система.

Никулина Н. В. Связь термина и понятия (на материале транспортной терминологической мегасистемы). В статье исследована связь терминологической единицы и понятия, в частности рассматриваются разные научные позиции относительно дефинирования понятий научной и производственной деятельности. В отличие от обычного слова, которое выполняет или номинативную, или дефинитивную функцию, термин не только называет, а еще и логично, исчерпывающе и точно – через посредство дефиниции – определяет понятие, дает многогранную, объемную, но вместе с тем и лаконичную характеристику предмета или явления. При этом важно, чтобы семантическое поле термина было однонаправленным, то есть имело только одно значение, что необходимо для терминологической системы любой науки.

Ключевые слова: термин, дефиниция, понятие, терминологическая система.

Nikulina N. V. The relation between the term and the notion (on the material of the transport terminological megasystem). The article studies the relation between the terminological unit and the notion, in particular, different scientific standpoints as to defining notions in scientific and productive activity have been presented. Unlike other words of the language, the term must have a definition, which allows not only to name the notion but define it comprehensively and clearly.

The problem of defining as an action that provides for the correct usage of the terminological unit have been developed for a long time and has a centuries-old tradition. However, even today, despite a great number of literature devoted to defining, there are difficulties in evaluation of its role and essence.

Therefore, the article analyzes scientific standpoints of well-known linguists both of the past and today concerning the specified problem. We can assert that the term always fixes a distinctly defined notion, which conveys the author's scientific and technical idea most exactly, contributes to laconism of the statement, is an instrument of scientific thinking and cognition. The term presents a single sign, which corresponds to a single notion. Each phenomenon, each object in scientific or productive activity should have a name of their own and all representatives of the sphere, from which the term was borrowed, should understand the meaning of this name absolutely identically.

Unlike the common word, which performs either nominative or definitive function, the term not only names but also logically, thoroughly and exactly – through the definition – defines the notion, gives comprehensive, extensional and at the same time laconic characteristic of an object or a phenomenon. At the same time, it is important that the semantic field of the term would be unidirectional, that is, having only one meaning, which is particularly desirable for terminological system of any science.

Keywords: term, definition, notion, terminological system.

На відміну від інших слів мови, термін обов'язково має визначення (дефініцію), що й дає йому можливість не тільки називати, а й вичерпно й точно визначати поняття, розкривати найбільш суттєві ознаки спеціальної лексики. Проблема дефінування як дії, що дозволяє правильно використовувати термінологічної одиниці, розроблялася з давніх часів і має багатовікову традицію. На рівні логіки нею займався Арістотель, визначивши дефініцію як основний спосіб фіксування понятійного змісту терміна і розглянувши у своїх працях теорію дефініції, певні етапи її наукової побудови. Однак і на сьогодні, незважаючи на велику кількість літератури, присвяченої дефініції, існують труднощі оцінювання її ролі й сутності. Метою нашої статті є розгляд наукових позицій щодо окресленої проблеми зв'язку терміна і дефініції.

У терміні завжди зафіксоване суворо визначене поняття, що якнайточніше передає зміст наукового або технічного задуму автора, сприяє стислості, лаконічності викладу, є знаряддям наукового мислення й пізнання. Семіотична суть терміна як мовного знака полягає у тому, що він є номінантом спеціального поняття чи поняття зі спеціальної сфери, і це поняття не повинно втрачати своєї цілісності, якими б засобами не передавався його зміст. А тому термін являє собою один знак, якому відповідає одне поняття. Так вважає Л.А. Лисиченко, на думку якої, терміни є словами, що абсолютно точно позначають *поняття* науки, техніки, мистецтва тощо. У науковій або виробничій діяльності кожне явище, кожен предмет повинні мати свою точну назву, причому всі представники тієї сфери діяльності, звідки взято термін, мають розуміти значення цієї назви абсолютно однаково. Відмінність терміна й нетерміна автор книги «Лексико-семантична система української мови» [8] вбачає в особливостях значення терміна, що є його понятійною основою.

На думку З.І. Комарової, саме із семасіологічних позицій терміни можна поділити на дві основні типологічні одиниці: *предметні терміни* і *власне терміни*. Перші позначають спеціальні предмети, тобто на перший план у їхній семантиці виступають денотати. У досліджуваній нами термінології це, наприклад, *клапан, реле-регулятор, запобіжник, рама, підвіска*. Власне терміни виражають наукові поняття, тобто на перший план у їх семантиці виступає сигніфікат, наприклад, *капотна компоновка, крутий момент двигуна, сумішоутворення*. Отже, ці два основні типи термінів відрізняються в понятійному відношенні, але між ними є і схожість, що полягає в умовності їхнього існування. Умовність термінів З. І. Комарова вбачає перш за все в самому позначуванні ними певних наукових понять, що «не є нерухомими, а вічно рухаються, переходять одне в одне, переливаються одне в інше, бо без цього не відображають життя» [6: 17].

Як вважає мовознавець А.П. Коваль, на відміну від звичайного слова, що виконує або номінативну, або дефінітивну функцію, термін не тільки називає, а ще й логічно, вичерпно й точно – через дефініцію – визначає поняття, дає багатогранну, об'ємну, але разом з тим і лаконічну характеристику предмета чи явища, містячи при цьому максимум інформації [5].

Наявність чіткої дефініції в терміна визнана майже всіма представниками вітчизняного та зарубіжного термінознавства. Дефініція як розкриття змісту наукового поняття, на думку А.В. Крижанівської [7], потребує детального вивчення передусім через бурхливий розвиток галузевої термінології та складну взаємодію термінології із загальнозживаною нетермінологічною лексикою і галузевою номенклатурою. Тому в лінгвістичній теорії відбуваються пошуки об'єктивних ознак, що дозволили б безпомилково дати визначення термінові.

Науковець Т.Л. Канделаки вважає, що опис значень термінів у термінопрактиці відбувається саме за допомогою побудови дефініцій, у яких виражені самі поняття. Значення терміна можна уявити як сукупність елементарних семантичних одиниць, в основу якої закладено тільки дві нерівноправні ознаки, що залежать одна від одної, за Т.Л. Канделаки, це: *ознака-ближчий рід* і *ознака-видова відмінність* [3]. Ці дві ознаки запропоновано і в дослідженні терміна І.С. Торопцовим, але першу названо *мотивувальною ознакою*, другу – *класифікаційною*. Дефініція допомагає відрізнити певний об'єкт усередині однієї класифікації від супідрядних цьому родовому поняттю понять.

Як на нашу думку, то слід погодитись із тезою С.Д. Шелова про те, що «основне завдання дефініції – не описувати й стверджувати, а лише ідентифікувати, окреслювати, відрізнити від інших цей об'єкт чи предмет, про який надалі йтиметься» [12: 33]. Зазначене збігається з науковим твердженням Т. Р. Кияка про дефініцію як сукупність ознак предмета, що є необхідними й достатніми для того, щоб відрізнити конкретний предмет від інших [4].

Визначення як логічний спосіб дозволяє відрізнити, відшукувати, будувати предмет, що зацікавив нас, а також при цьому формувати значення новоствореного терміна чи давати уточнення вже існуючому термінові. Тому терміни є тими одиницями мови, що надають допомогу в здійсненні однієї з основних функцій мови – функцію пізнавально-інформативну, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань.

Лінгвісти Б.М. Головін, Р.Ю. Кобрін [2] заперечують доцільність як укладання, так і дослідження дефініцій у функції значення слова. Однак за таким принципом можна заперечувати і можливість наукового опису значення взагалі, тому що дефініція може з необхідним ступенем достовірності відобразити головні інформаційні характеристики предмета, тобто однозначно вказати на нього, визначити його місце серед інших предметів. Для галузевих видань це вкрай важливо. І тут особливе значення відводиться тлумачним словникам, що ставлять за мету об'єктивізувати значення слова і зафіксувати його у вигляді дефініції.

За матеріалами досліджуваної нами української автотранспортної термінології на сьогодні нами створено тлумачний словник [9], що відбиває дефініції термінологічних одиниць галузі автомобілебудування та ремонту транспортних засобів і є довідковим посібником із термінології автомобільного транспорту. Реєстрові слова і словосполучення в словнику є

термінологічними одиницями чужомовного походження, причому у словникових статтях свідомо усунуто багатозначність лексем на загальнономовному рівні й зафіксовано тільки ті значення, що стосуються транспорту. Тобто ми є прихильниками тяжіння до однозначності, хоча б у межах однієї термінологічної системи.

Безпосередньому розглядові моносемантичності слів-термінів української мови присвячено чимало наукових досліджень. Причому беззаперечно однозначним термін вважає Р.О. Будагов, тенденцію до однозначності як ознаку терміна вбачають В. П. Даниленко й Л.Л. Кутіна, однозначність лише в межах певної термінологічної системи визнавали О.О. Реформатський і Т.І. Панько. Більшість науковців наголошує, що до однозначних слів тяжіють перш за все термінологічні назви, оскільки цього вимагає їхня природа [11].

Таку ж точку зору знаходимо і в навчальному посібнику А.О. Білецького «Про мову і мовознавство», де автор простежує тенденцію розвитку лексики від полісемії до моносемії, пов'язану з непинним розвитком науково-технічного прогресу, що потребує нових слів, і відповідно нових термінів [1].

На небажаність полісемії у науковому тексті вказував Л.М. Полога, зазначаючи, що термінологічна одиниця завдяки чіткій семантичній обмеженості не повинна й не може викликати якісь інші асоціації, бо це може призвести до руйнації семантичної структури терміна, яка закладена в спеціальній дефініції. Таким чином, «якщо у науковому тексті термін починає сприйматися двозначно, а тим більше асоціативно, значить його присутність у тексті наукового стилю не до кінця обґрунтована» [10: 7].

Отже, залишається беззаперечною думка відомих термінологів, що семантичне поле терміна повинно бути односпрямованим, тобто мати тільки одне значення, що є бажаною й обов'язковою ознакою термінологічної системи будь-якої науки. Однак розвиток поліметодологічності в науці зумовив розвиток багатозначності в термінології. Причому таке становище спостерігається в усіх галузях науково-технічних знань, де кожна окремо взята наукова галузь намагається через дефініцію окреслити значення певного терміна в його зв'язках з усім своїм категоріально-теоретичним апаратом. Проте така тенденція опосередковано призводить до розширення термінологічної синонімії й багатозначності, що пояснюється постійним надходженням здобутків інших наук до терміносистеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : Навчальний посібник / А. О. Білецький . – К. : АртЕк, 1996. – 222 с.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : учебное пособие для филол. спец. вузов / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М., 1987. – 104 с.
3. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки . – М. : Наука, 1977. – 167 с.
4. Кияк Т. Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології / Т. Р. Кияк // Мовознавство. – К., 1993. – № 1 – С. 35–38.
5. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту / А. П. Коваль . – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1970. – 306 с.
6. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и её

лексикографическое описание / З. И. Комарова. — Свердловск : Издательство Уральского ун-та, 1991. — 156 с. 7. **Крижанівська А. В.** Як відрізнити термін від нетерміна / А. В. Крижанівська // Культура слова . — 1984. — Вип. 27. — С. 63–69. 8. **Лисиченко Л. А.** Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. — Харків, 1997. — 129 с. 9. **Нікуліна Н. В.** Словник транспортних чужомовних запозичень / Н. В. Нікуліна. — Харків : ХНАДУ, 2010. — 420 с. 10. **Полюга Л. М.** Термін у науковому тексті / Л. М. Полюга // Проблеми науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ї Міжнародної наукової конференції. — Львів : Держ. університет «Львівська політехніка», 1996. — С. 7–8. 11. **Сучасна літературна мова: Лексика і фразеологія** / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1973. — 438 с. 12. **Шелов С. Д.** Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. — СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2003. — 280 с. — (Филологические исследования).

Нікуліна Неля Василівна — кандидат філологічних наук, доцент; завідувач кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

Тел. +38 050 638 93 61

E-mail: nykulina@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-7832-7407>

Nikulina Nelia Vasylivna — Candidate of Science in Philology, Associate Professor, Head of Ukrainian Studies Department, Kharkiv National Automobile and Highway University, Kharkiv, Yaroslava Mudroho Str., 25, 61002, Ukraine.